

Idea w służbie propagandy

Komitet Słowiański w Polsce 1945–1953
na tle ruchu nowosłowiańskiego

Prace Naukowe

Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 3762

Marcela Gruszczyk

Idea w służbie propagandy

Komitet Słowiański w Polsce 1945–1953
na tle ruchu nowosłowiańskiego

Redaktor serii: Historia
Sylwester Fertacz

Recenzent
Danuta Kisielewicz

Redakcja: Anna Piwowarczyk

Projektant okładki i stron działowych: Agata Augustynik

Redaktor techniczny: Małgorzata Pleśniar

Korekta: Kamila Paw

Łamanie: Bogusław Chruściński

Copyright © 2019 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-226-3521-6
(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-3522-3
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawnictwo.us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 15,5. Ark. wyd. 20,0. Papier
offset. kl. III, 90 g Cena 32 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: Volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Księcia Witolda 7-9, 71-063 Szczecin

Spis treści

Wykaz skrótów	7
Wstęp	9
ROZDZIAŁ 1	
Ruch nowosłowiański w latach 1941–1946	15
1.1. Komitet Wszechsłowiański w Moskwie	17
1.2. Emanacja idei słowiańskiej w Europie	36
1.3. Kongres w Belgradzie i powstanie Komitetu Ogólnosłowiańskiego	47
ROZDZIAŁ 2	
W realiach państwowości polskiej (1945–1949)	57
2.1. Geneza i założenia programowe Komitetu Słowiańskiego w Polsce	59
2.2. Struktura organizacyjna	73
2.3. Struktura terytorialna	88
ROZDZIAŁ 3	
Wokół idei słowiańskiej. Działalność w latach 1945–1949	109
3.1. Między kulturą a propagandą	111
3.2. Aktywność wydawnicza	125
3.3. Działalność oświatowa i naukowa	135
ROZDZIAŁ 4	
W szerszym pryzmacie. Komitet Słowiański na arenie międzynarodowej (1945–1949)	145
4.1. Kwestia łużycka	147
4.2. Współpraca międzynarodowa	160
ROZDZIAŁ 5	
Schyłek koncepcji (1950–1953)	177
5.1. Problem konfliktu radziecko-jugosłowiańskiego w aspekcie jedności słowiańskiej	179
5.2. Epilog działalności Komitetu Słowiańskiego w Polsce	186
Zakończenie	197
Aneks	
Załącznik 1	199
Załącznik 2	201
Załącznik 3	205
Załącznik 4	208

Wykaz źródeł i literatury	225
Summary	245
Резюме	247

Wykaz skrótów

AAN	– Archiwum Akt Nowych
AIPN Kr	– Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie
ANK	– Archiwum Narodowe w Krakowie (Oddział IV)
ANPANiPAU	– Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie
APG	– Archiwum Państwowe w Gdańsku
APW	– Archiwum Państwowe m.st. Warszawy
APW _r	– Archiwum Państwowe we Wrocławiu
ARCHIWUM MSZ	– Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie
ARWNJ	– Antyfaszystowska Rada Wyzwolenia Narodowego Jugosławii
BPR(k)	– Bułgarska Partia Robotnicza (komunistów)
Dz.U.RP	– Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej
GUKPPiW	– Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk
IPiMS	– Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Władysława Sikorskiego w Londynie
KC	– Komitet Centralny
KL	– Konzentrationslager
KO	– Komitet Ogólnosłowiański
KPCz	– Komunistyczna Partia Czechosłowacji
KPJ	– Komunistyczna Partia Jugosławii
KPN	– Komunistyczna Partia Niemiec
KPP	– Komunistyczna Partia Polski
KPS	– Komunistyczna Partia Słowacji
KRN	– Krajowa Rada Narodowa
KS	– Komitet Słowiański
KSwP	– Komitet Słowiański w Polsce z siedzibą w Warszawie
KW	– Komitet Wszechsłowiański
KWKZ	– Komitet Współpracy Kulturalnej z Zagranicą
LKSZ	– Ludowy Komisariat Spraw Zagranicznych
LWP	– Ludowe Wojsko Polskie
MBP	– Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego
MiIP	– Ministerstwo Informacji i Propagandy
MK	– Międzynarodówka Komunistyczna
MKiS	– Ministerstwo Kultury i Sztuki
MPiH	– Ministerstwo Przemysłu i Handlu
MO	– Ministerstwo Oświaty

MSZ	– Ministerstwo Spraw Zagranicznych
NKWJ	– Narodowy Komitet Wyzwolenia Jugosławii
PAN	– Państwowa Akademia Nauk
PAU	– Polska Akademia Umiejętności
PKWN	– Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego
PPR	– Polska Partia Robotnicza
PPS	– Polska Partia Socjalistyczna
PRM	– Prezydium Rady Ministrów
PSB	– Polski Słownik Biograficzny
PSL	– Polskie Stronnictwo Ludowe
PZPR	– Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
PZZ	– Polski Związek Zachodni
RFSRR	– Rosyjska Federacyjna Socjalistyczna Republika Radziecka
RM	– Rada Ministrów
RPK(b)	– Rosyjska Partia Komunistyczna (bolszewików)
SD	– Stronnictwo Demokratyczne
SDKPiL	– Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy
SKN	– Serbołużycki Komitet Narodowy
SL	– Stronnictwo Ludowe
SN	– Stronnictwo Narodowe
SRN	– Serbołużycka Rada Narodowa
SW	– Spółdzielnia Wydawnicza
SZKN	– Serbołużycki Ziemski Komitet Narodowy
TPPB	– Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Bułgarskiej
TPPCz	– Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Czechosłowackiej
TPPJ	– Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Jugosłowiańskiej
TPPR	– Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej
TRJN	– Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej
UJ	– Uniwersytet Jagielloński
UŁ	– Uniwersytet Łódzki
UP	– Uniwersytet Poznański
USR	– Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka
UW	– Uniwersytet Warszawski
UWr	– Uniwersytet Wrocławski
WKP(b)	– Wszechzwiązkowa Komunistyczna Partia (bolszewików)
WUBP	– Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego
ZG	– Zarząd Główny
ZNP	– Związek Nauczycielstwa Polskiego
ZPP	– Związek Patriotów Polskich
ZSL	– Zjednoczone Stronnictwo Ludowe

Wstęp

Konstrukcja powojennego systemu politycznego w Polsce oparta została na dwóch fundamentach – represji i propagandzie, co było szczególnie widoczne po 1948 roku. Stały się one niezwykle skutecznym orężem w walce o utrzymanie nowego ustroju. Siłowa eliminacja opozycji, niezdolnej, w ocenie władz, do *resocjalizacji* w duchu ideologii marksistowsko-leninowskiej, przeplatała się tu z nachalnym pozyskiwaniem społeczeństwa dla obcego i narzuconego przemocą ustroju. Propaganda miała nie tylko kształtować *nowego człowieka*, lecz stać się także płaszczyzną stworzenia bezalternatywnej, aksjologicznej wręcz wizji ładu, określającego jednoznacznie pojęcia dobra i zła. W niezwykle szybkim tempie przybrała ona charakter zinstytucjonalizowany. Celem było zagarnięcie przestrzeni publicznej i nie sposób nie zauważyć, że jej wytwory znacząco odróżniały się od szarości komunistycznego pejzażu. Dokonując mentalnej i jednocześnie wizualnej indoktrynacji narodu, liczne *święta* obchodzono w scenerii kaskady słowa, koloru i obrazu. Z czasem propagandowe pęta były dotkliwiej odczuwalne niż słabnący ucisk społeczny.

W krajobrazie tym jedną z podstawowych ról odegrał tytułowy Komitet Słowiański, stając się kluczową organizacją społeczno-kulturalną w kraju, który do końca lat 40. był głównym obok Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej podmiotem odpowiedzialnym za relacje z ZSRR. Odbywało się to pod hasłem propagowania ideologii słowiańskiej, odrodzonej w czasie II wojny światowej pod auspicjami Moskwy. Pomimo formalnego zanegowania związków z dziewnastowiecznym panslawizmem, trudno nie dostrzec w nowej, proslowiańskiej ideologii analogii do dawnej wielkoruskiej doktryny imperialnej, dążącej do przejęcia kontroli nad wszystkimi narodami słowiańskimi. Wykorzystując hasła wspólnego rodowodu etnicznego, zmierzano bowiem do stworzenia politycznego bloku państw, na wzór dawnego imperium rosyjskiego, w którym federacja wolnych narodów słowiańskich była mrzonką¹.

Bogata i różnorodna działalność naukowa i kulturalno-oświatowa, szczególnie w pierwszych latach powojennych była magnesem przyciągającym do Komitetu Słowiańskiego wielu przedstawicieli polskiej elity intelektualnej. Jak podkreślano w oficjalnych dokumentach programowych, organizacja miała charakter elitarny i skupiała w swoich szeregach wyłącznie osoby zaznajomione z problematyką słowiańską. W rzeczywistości jej władze, zarówno centralne, jak i terenowe, wybierane były z klucza partyjnego.

¹ Szerzej zob.: P. EBERHARDT: *Rosyjski panslawizm jako idea geopolityczna*. „Przegląd Geopolityczny” 2010, t. 10, s. 43–64; J. ERICKSON: *Panslavism*. London 1964, s. 30–33; H. KOHN: *Panslavism. Its History and Ideology*. New York 1963, passim.

Komitet Słowiański w Polsce nigdy nie osiągnął charakteru masowego, dlatego też filarem pomocniczym dla jego działań były liczne Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej, z Towarzystwem Przyjaźni Polsko-Radzieckiej na czele. To, jak i fakt, że w obszarze jego działań znalazła się współpraca międzynarodowa, a także rola odegrana przezeń w indoktrynacji społeczeństwa polskiego, przemawiało jednoznacznie za celowością podjętych badań. Nie mniej istotny był też odczuwalny brak opracowania monograficznego. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że żadnych informacji o działalności Komitetu Słowiańskiego nie znajdziemy również we wspomnieniach członków najwyższych władz stowarzyszenia – Wacława Barcikowskiego² i Józefa Kostrzewskiego³. Problematykę tę, w ograniczonym zakresie, podejmują jedynie opracowania m.in. Sylwestra Fertacza⁴, Małgorzaty Mieczkowskiej⁵ i Piotra Pałysa⁶. Na tym tle wyróżniają się prace Leszka Sławomira Pręcikowskiego⁷, tym niemniej i one nie mogą być uznane za pełne kompendium wiedzy w odniesieniu do wskazania tematycznego⁸.

² W. BARCIKOWSKI: *W kręgu prawa i polityki. Wspomnienia z lat 1919–1956*. Katowice 1988.

³ J. KOSTRZEWSKI: *Z mojego życia. Pamiętnik*. Wrocław 1970.

⁴ S. FERTACZ: *Idea słowiańska jako jeden z czynników stalinizacji krajów Europy Środkowo-Wschodniej i Południowej po II wojnie światowej*. W: *Druga wojna światowa i jej następstwa*. Red. A. CZUBIŃSKI. Poznań 1996; IDEM: *Komitet Wszechsłowiański w Moskwie 1941–1947*. Katowice 1991; IDEM: *Kontakty Komitetu Wszechsłowiańskiego w Moskwie ze słowiańskimi narodowymi formacjami wojskowymi tworzonymi na terenie ZSRR w okresie II wojny światowej*. „Biuletyn Informacyjny” [Wojewódzkiego Ośrodka Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej (WOINTE) w Opolu] 1988, nr 10/7; IDEM: *Polska myśl słowiańska w okresie drugiej wojny światowej*. Katowice 2000; IDEM: *Von Brüdern und Schwestern. Das Allslawische Komitee in Moskau 194–1947*. „Osteuropa” 2009, Jg. 59, H. 12, s. 139–152.

⁵ M. MIECZKOWSKA: *Polska wobec Łużyc w drugiej połowie XX wieku. Wybrane problemy*. Szczecin 2006.

⁶ P. PAŁYS: *Jurij Cyż jako sekretarz Serbołużyckiej Rady Narodowej w latach 1945–1947*. „Zeszyty Łużyckie” 2011, t. 45; IDEM: *Ministerstwo Spraw Zagranicznych ZSRR oraz Wojskowa Administracja Radzieckiej Strefy Okupacyjnej Niemiec wobec kwestii łużyckiej w latach 1945–1948*. „Studia Śląskie” 2013, t. 73; IDEM: *Państwa słowiańskie wobec Łużyc w latach 1945–1948*. Opole 2014.

⁷ L. S. PRĘCIKOWSKI: *Kongres Słowiański w Belgradzie 8–11(16) grudnia 1946 r.* „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2002, t. 37; IDEM: *Propaganda słowiańska w Polsce Ludowej w latach 1944–1947 ze szczególnym uwzględnieniem roli Komitetu Słowiańskiego w Polsce*. „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2005, t. 40; IDEM: *Komitet Słowiański w Polsce. Oddział w Łodzi (1946–1951)*. „Rocznik Łódzki” 2001, t. 48. Tenże jest również autorem pracy magisterskiej pt. *Zjazd Słowiański w Belgradzie 8–11(16) XII 1946. Wzloty i upadki «nowego ruchu słowiańskiego» (na podstawie prasy słowiańskiej)*, obronionej na Uniwersytecie Łódzkim [dalej: UŁ] w roku 1994.

⁸ Zob.: M. GRUSZCZYK: *Działalność Komitetu Słowiańskiego w Polsce na tle ruchu nowosłowiańskiego po II wojnie światowej*. W: *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2011. Referaty*. Red. P. GASZTOLD-SEŃ, Ł. KAMIŃSKI. Warszawa 2012, s. 99–108; M. GRUSZCZYK: *Pierwszy powojenny Zjazd Słowiański w Belgradzie 8–11(16) grudnia 1946 roku*. W: *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2013. Referaty*. Red. A.M. ADAMUS, Ł. KAMIŃSKI. Warszawa 2014, s. 160–168; M. GRUSZCZYK:

W związku z powyższym niezbędnym stało się przeprowadzenie kwerendy w archiwach polskich i zagranicznych. Objęła ona zasoby następujących archiwów: Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, Archiwum Państwowe m. st. Warszawy, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (Oddział w Krakowie), Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, Archiwum Narodowe w Krakowie (Oddział IV), Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Archiwum Państwowe w Gdańsku, Archiwum Państwowe we Wrocławiu oraz Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie.

Spośród wymienionych na szczególną uwagę zasługują placówki warszawskie, posiadające najbogatszy zbiór archiwaliów, dotyczących historii polskiej organizacji słowiańskiej. Co do zasobów Archiwum Akt Nowych, za najważniejszy należy uznać zespół: *Komitet Słowiański w Polsce z siedzibą w Warszawie*. Zgromadzona w nim dokumentacja najpełniej bowiem obrazuje działalność interesującej nas instytucji. Warto podkreślić, że jego kwerenda, w tak obszernym zakresie, nie miała dotąd miejsca. Uzupełniającą dla niej była weryfikacja zawartości zespołów takich, jak: *Biuro Informacji i Propagandy Komendy Głównej Armii Krajowej (1940–1945)*, *Komitet Współpracy Kulturalnej z Zagranicą w Warszawie (1950–1956)* oraz *Ministerstwo Informacji i Propagandy w Warszawie (1945–1947)*. Kolejną grupę stanowiły materiały z Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Akta zgromadzone w zespołach: *Ambasada RP w Moskwie (1944–1947)*, *Biuro Spraw Kongresowych (1945–1948)*, *Departament Polityczny (1945–1948)* i *Gabinet Ministra (1945–1951)* pozwoliły na odtworzenie pierwszych miesięcy funkcjonowania Komitetu oraz zobrazowanie stosunku polskich władz do tzw. kwestii łużyckiej. W analogii do powyższego jawi się zasób Archiwum PAN i PAU w Krakowie (*Spuścizna Henryka Batowskiego*). Na ukazanie funkcjonowania struktur terenowych pozwoliła z kolei kwerenda przeprowadzona w pozostałych archiwach. Jej pełny wymiar znalazł swój wyraz w załączonym do bibliografii wykazie. Warto podkreślić, że prace badawcze, przeprowadzone w Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Władysława Sikorskiego w Londynie (*Ministerstwo Spraw Wewnętrznych* oraz *Biuro Ministra Obrony Narodowej*), stanowią uzupełnienie opracowań dotyczących instytucji nadrzędnej – tzn. Komitetu Wszechsłowiańskiego w Moskwie, którym zajmował się wspomniany już S. Fertacz oraz Nikołaj Kikieszew⁹. Wzmiankowani naukowcy wywód swój oparli przede wszystkim na zasobach zdeponowanych w archiwach rosyjskich; wzbogacenie go o przechowywane w Archiwum Instytutu materiały, dotyczące struktury wskazanego wyżej organu, oraz publikowane materiały

Uciemienieni bracia Słowianie...! Z działalności Komitetu Wszechsłowiańskiego w Moskwie w czasach II wojny światowej. W: *Między ideą, pasją a działaniem. Księga jubileuszowa dedykowana dr. hab. Marianowi Mitrzędze*. Red. P. GRZYWNA [et al.]. Katowice 2017, s. 690–705.

⁹ N. KIKIESZEW: *Słowiańskie dwiżenije w SSSR 1941–1948 gody*. Moskwa 2008, b.p., http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik00.php (dostęp: 14.09.2016).

z organizowanych w czasie wojny kongresów słowiańskich¹⁰, wydawało się tu zasadne.

Badania archiwalne nasuwają konkluzję, że wskazany zasób zawiera jednak parę istotnych luk. Przede wszystkim brakuje dokumentacji pozwalającej na pełną retrospekcję pierwszych miesięcy funkcjonowania Komitetu Słowiańskiego w Polsce. Dotyczy to zwłaszcza okresu pomiędzy sierpniem a grudniem 1945 roku. Analogiczne braki widoczne są także w spuściźnie aktowej jego jednostek terenowych, w tym wypadku dotyczy to jednak całościowych cezur ich działalności. Niekompletność materiałów źródłowych nie pozwala również na odtworzenie pełnej listy aktywistów stowarzyszenia, co z kolei uniemożliwia precyzyjne prześledzenie fluktuacji jego członków. Brak także danych pozwalających na analizę działalności finansowej, uzależnionej od centralnych władz państwowych (subwencje rządowe). Ponadto jedynie fragmentarycznie udokumentowane zostały kwestie związane ze stosunkiem społeczeństwa polskiego wobec działań prowadzonych przez Komitet Słowiański. Rolę uzupełniającą spełniać musiała w tym wypadku prasa, z zastrzeżeniem jednak co do obiektywizmu zamieszczonej w niej narracji. Niezależnie należy stwierdzić, że pozyskana dokumentacja pozwoliła na niemal kompletne odtworzenie roli i funkcji słowiańskiej agendy w Polsce w aspekcie propagandowo-politycznym, naukowym i – co nie mniej ważne – społecznym.

Kolejną grupę stanowiły źródła normatywne (Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej i Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski”), źródła drukowane (wybory, opracowania, wspomnienia)¹¹ oraz prasa. W odniesieniu do tej ostatniej na szczególną uwagę, spośród wielu, zasługuje „Życie Słowiańskie” – sztandarowy organ prasowy Komitetu Słowiańskiego w Polsce. Z kolei by zobrazować jego relacje międzynarodowe, warto wymienić

¹⁰ Vseslavjanskij miting v Moskve. Vystuplenija predstavitelej slavjanskich narodov na Vseslavjanskom mitinge, sostojavšemsja 10–11 avgusta 1941 g. Moskva 1941; Drugi Wiec Wszechsłowiański w Moskwie 4–5 kwietnia 1942 r. Moskwa 1942; Jedność Słowian – śmierć hitleryzmu. Detroit 1942; Naprzód ku zwycięstwu Żołnierze-Słowianie! Wiec Żołnierzy-Słowian 23–24 lutego 1944 roku. Moskwa 1944.

¹¹ M.in.: *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*. T. 7. Styczeń 1939 – grudzień 1943. Oprac. E. BASIŃSKI [et al.]. Warszawa 1973; *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*. T. 9. Styczeń 1946 – grudzień 1949. Oprac. IDEM. Warszawa 1974; *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*. T. 10. Styczeń 1950 – grudzień 1955. Oprac. W. BALCERAK. Warszawa 1982; M. DJILAS: *Rozmowy ze Stalinem*. Warszawa 1991; *Główny Urząd Kontroli Prasy 1945–1949*. Oprac. D. NAŁĘCZ. Warszawa 1994; W. GOMUŁKA: *Z kart naszej historii*. Warszawa 1982; M. NASZKOWSKI: *Paryż–Moskwa. Wspomnienia dyplomaty (1945–1950)*. Warszawa 1986; *Polska Partia Robotnicza. Dokumenty programowe 1942–1948*. Red. Z. POLUBIEC. Warszawa 1984; *Polsko-radzieckie stosunki kulturalne 1944–1949. Dokumenty i materiały*. Oprac. W. BALCERAK [et al.]. Warszawa 1984; *PPR. Rezolucje, odezwy, instrukcje i okólniki Komitetu Centralnego. I 1946 – I 1947*. Oprac. W. GÓRA, R. HALABA, N. KOŁOMIEJCZYK, Warszawa 1961; J. PUTRAMENT: *Pół wieku. Zagranica*. Warszawa 1965; R. VETIŠKA: *Skok w ciemność*. Warszawa 1969.

pisma takie, jak: „Slavjane”, „Slovanský Přehled” czy „Slavjani” (organy prasowe KW oraz Komitetów Słowiańskich w Czechosłowacji i Bułgarii).

Zasadniczym celem niniejszej monografii jest szczegółowe i wszechstronne przedstawienie genezy i działalności Komitetu Słowiańskiego w Polsce. Zakres chronologiczny obejmuje lata 1945–1953 i pokrywa się zasadniczo z okresem funkcjonowania stowarzyszenia. Wszelkie przekroczenia przyjętych w pracy ram chronologicznych miały miejsce jedynie w wypadkach, gdy było to uzasadnione potrzebami poznawczymi. Wiązało się to m.in. z koniecznością prezentacji wzmiankowanego wcześniej Komitetu Wszechsłowiańskiego, który powstał w 1941 roku. W celu właściwej rekonstrukcji podjętej w pracy problematyki, przyjęto dla niej układ problemowo-chronologiczny.

Pierwszy z rozdziałów dotyczy narodzin tzw. ruchu nowosłowiańskiego i jednocześnie stanowi tło dla dalszych rozważań. Poruszono w nim zagadnienia związane z genezą i pierwszymi latami działalności Komitetu Wszechsłowiańskiego w Moskwie (podłoże ideologiczne), rozwojem jego agend w krajach Europy środkowo-wschodniej oraz jednym z najważniejszych wydarzeń w dziejach ruchu – Kongresem Słowiańskim w Belgradzie, który stał się przyczynkiem do powstania Komitetu Ogólnosłowiańskiego. Poruszone tu zagadnienia stanowiły punkt zwrotny w historii idei słowiańskiej, kreowanej tym razem z ramienia Związku Radzieckiego, który widział w niej doskonały instrument oddziaływania w imię własnych, pragmatycznych interesów politycznych.

Drugi rozdział wiąże się już bezpośrednio z zagadnieniem tytułowym i odnosi się do początków Komitetu Słowiańskiego w Polsce. Analizie poddane zostały zarówno założenia programowe instytucji, jak i jej organizacja na szczeblu centralnym oraz terenowym. Tym samym omówiono zakres kompetencji Walnego Zjazdu, rolę i funkcję Prezydium i Egzekutywy, pracę Biura, Komisji Rewizyjnej oraz strukturę terytorialną. Warto podkreślić, że jest to pierwsza tego typu próba całościowego zobrazowania Komitetu w sferze instytucjonalno-organizacyjnej.

Kolejny element narracji porusza zagadnienia polityki kulturalnej oraz innych aspektów życia społecznego, definiowanych przez pryzmat kryteriów ideologicznych, które stymulowały zakres i charakter prac słowiańskiej agendy w Polsce. Równie ważnym wątkiem będzie tu przedstawienie jej działalności naukowej, oświatowej i wydawniczej, angażującej świat polskich uczonych, niestety nazbyt często działających pod pręgierzem doktryny, hamującej wiele ciekawych i wartościowych pomysłów.

Ostatnie dwa rozdziały przenoszą nas na arenę międzynarodowych obszarów działalności Komitetu. Do najistotniejszych z poruszanych tu kwestii należeć będzie bez wątpienia problematyka łużycka – jedno z ważnych zagadnień geopolitycznego aspektu ideologii słowiańskiej – która, wraz z umacnianiem się systemu komunistycznego w krajach satelickich ZSRR, została zepchnięta do lamusa, jako element zagrażający interesom tego państwa w etnicznie nie-

słowiańskich państwach systemu. Nie mniej istotną kwestią będzie też konflikt radziecko-jugosłowiański, bezpośrednio wpływający na zanegowanie przez Związek Radziecki dalszego funkcjonowania ruchu nowosłowiańskiego. Jego negatywny skutek, implikujący zakończenie działalności Komitetu Słowiańskiego w Polsce, będzie też epilogiem narracji ostatniego z rozdziałów.

Na końcu pracy umieszczono aneks zawierający załączniki, m.in. statut Komitetu Słowiańskiego w Polsce oraz alfabetyczny wykaz jego członków (wraz z ich biogramami) z lat 1945–1950. Ostatni z wymienionych elementów ma szczególne znaczenie, pozwala bowiem, w korelacji z tekstem głównym, na możliwość oceny kultury politycznej i intelektualnej osób decyzyjnych.

Za miły obowiązek poczytuję sobie także złożenie podziękowań wszystkim Tym, którzy na różnych etapach powstawania książki okazali mi swoją pomoc i życzliwość. Szczególną wdzięczność pragnę wyrazić mojemu promotorowi – Panu dr. hab. Sylwestrowi Fertaczowi – za inspirację, cierpliwość i opiekę naukową. Serdecznie dziękuję również recenzentom: prof. dr hab. Danucie Kisielewicz, dr hab. prof. UŁ Albinowi Głowackiemu i dr. hab. Lechowi Krzyżanowskiemu, których wnikliwe uwagi, sugestie i komentarze w znaczący sposób wpłynęły na ostateczną postać pracy. Osobne podziękowania składam pracownikom Zakładu Historii Najnowszej 1918–1945, Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego: prof. zw. dr hab. Marii Wandzie Wanatowicz, dr hab. Joannie Januszewskiej-Jurkiewicz i dr. hab. Miłoszowi Skrzypkowi, na których pomoc, cenne wskazówki oraz wspólne dyskusje zawsze mogłam liczyć. Wyrazy wdzięczności winna jestem również moim Najbliższym – głównie za ich ogromną cierpliwość i nieustające wsparcie.

Marcela Gruszczyk

An idea subject to the purposes of propaganda
The Slavic Committee in Poland in 1945–1953
in the context of the neo-Slavic movement

Summary

After the Second World War, the cooperation of Slavic people was treated by the communist authorities as the basic determinant of the internal and external policy of the country. It was seen as a guarantee of peace and safety in post-war Europe. Moreover, according to the recommendations of the Soviet Union, it was supposed to serve the purpose of the Sovietization of the society. Additionally, it was supposed to convince the society about the value of an alliance with the Soviet Union in the eyes of the Slavic nations. The Slavic Committee was the main organization responsible for promoting the idea of Slavic unity. Since it had acquired mass appeal, its activities were supported by Polish-Slavic Friendship Societies – mainly by the Polish-Soviet Friendship Society.

Missing and incomplete data in archival materials makes it impossible to identify the father of the idea of establishing the Slavic Committee in Poland. The only thing that is clear is the fact that the work on its establishment began in June 1945. With an initial focus on national structures, the work was initiated by Warsaw intellectuals, and inspired by communist authorities. Almost at the same time in Kraków, the centre of Slavic studies in Poland, a group of scholars associated with a Jagiellonian University professor – Henryk Batowski – took steps which led to the creation of the first local branch of the association. During his visit in Poland in July 1945, Aleksandr Gundorov, a Soviet activist, recommended the creation of the Polish Committee. He was invited by the Provisional Government of National Unity to take part in the commemoration of the 535th (five hundred thirty fifth) anniversary of the Battle of Grunwald.

The most intense period of the operations of the Slavic Committee was between 1945 and 1949, when the committee conducted cultural and educational activities on a great scale. Special attention was accorded to conducting and celebrating public holidays, and historical anniversaries important for Slavs. The committee also organized – with great attention to detail – exhibitions, artistic performances, radio shows, and lectures promoting other Slavic countries. During that time the committee had been heavily involved in the Sorb issue. The involvement was motivated by a broad attention to the problem of the Polish society, and the nation's strong support in reference to the requirements of the Sorbs. Apart from the element of the strengthening of Slavic unity, it was also a great moment to highlight and explain the defeat of the Third Reich.

It is worthwhile to mention that the Committee had its own press organ – *Życie Słowiańskie* (Eng. *Slavic Life*) magazine. The monthly appeared between 1946 and 1953. a total of 84 issues were edited and published. An issue contained about 60 pages. Henryk Batowski was the first editor of the magazine. He held this function between 1946 and 1951. Jerzy Woźnicki was the second and, at the same time, the last editor. The magazine consisted of two parts. The first one contained articles about the history

of Slavic countries (for example, the Soviet Union, the Czech Republic, Bulgaria and Yugoslavia). The content published in the second part was related to Poland. It had the form of short information materials, grouped into regular sections. They included: *Kronika polityczna, kulturalna i gospodarcza* (Eng. The Political, Cultural and Economic Chronicle) and *Przegląd książek i czasopism słowiańskich* (Eng. An Overview of Slavic Books and Magazines). Reports on the current activity of the Committee were also printed. Sometimes sports news and information on arts was provided. Texts were mainly written by the members of the Committee management. Officially, the editorial team of the magazine was supposed to make sure that the annual number of published materials on individual Slavic countries was similar. However, most of the published texts were in fact related to the Soviet Union and the Polish-Russian cultural cooperation. These were typical propaganda articles, full of lofty slogans praising the alliance with the Soviet Union.

In the early 1950s the international cultural exchange has been severely limited. Until that point these activities were in the scope of the Slavic Committee. However, mainly as a result of a Soviet-Yugoslav conflict they were shifted to the Committee of International Cultural Collaboration (established in June 1950). The Soviet-Yugoslav conflict ruined the conception of Slavic unity.

Марцела Грущик

Идея на службе пропаганды
Славянский комитет в Польше в 1945–1953 гг.
на фоне новославянского движения

Резюме

После Второй мировой войны коммунистическая власть трактовала сотрудничество славян как основное направление международной политики государства, считая его гарантией безопасности в послевоенной Европе. Кроме того, следуя указаниям Москвы, оно должно было способствовать советизации общества и убеждению его в ценности связи с Советским Союзом. Главным субъектом, ответственным за пропагандирование идеи славянского сообщества, был Славянский комитет. Эта организация никогда не приобрела массового характера, поэтому её деятельность поддерживали Товарищества польско-славянской дружбы, во главе с Товариществом польско-советской дружбы.

Из сохранившихся архивных материалов вытекает, что работа над созданием Славянского комитета началась в середине 1945 года. Инициатором его образования, при содействии коммунистической власти, стал круг варшавской интеллигенции. Почти одновременно в Кракове, колыбели польской славистики, группа учёных, сосредоточенных вокруг профессора Ягеллонского университета Хенрика Батовского, предприняла шаги по созданию первого местного отделения общества. Инструкции по организации польского комитета дал председатель Всеславянского комитета Александр Гундоров во время визита в Польшу в июле 1945 года. Он прибыл по приглашению Временного правительства национального единства, чтобы принять участие в торжествах по случаю 535-ой годовщины битвы под Грюнвальдом.

Наиболее интенсивный период активности Славянского комитета приходится на 1945–1949 гг., когда велась широкая культурно-просветительская деятельность. В это время в центре внимания находились торжества, связанные с государственными праздниками и важными для славянского сообщества историческими годовщинами, а также мероприятия по проведению выставок, художественных выступлений, радиопередач и лекций, продвигающих остальные славянские страны. Весьма существенным аспектом была вовлечённость Славянского комитета в серболужицкую проблематику. Это происходило на волне реальной поддержки со стороны польского общества, открыто стоящего на стороне стремлений этой национальной группы. Наряду с подчёркиваемым элементом всеславянской солидарности в этом усматривалась востребуемая экземплификация поражения III Рейха.

Необходимо отметить, что у Славянского комитета был также свой собственный периодический орган, журнал «Жиче Словянске» (польск. „Życie Słowiańskie”). Он издавался с 1946 по 1953 год. В общей сложности вышло 84 номера со средним объёмом 60 страниц. Первым редактором ежемесячника был

Хенрик Батовский. Эту функцию он исполнял в 1946–1951 гг. Вторым и вместе с тем последним редактором был Ежи Возницкий.

Журнал состоял из двух частей. Первая из них включала популяризаторские статьи, касающиеся истории славянских стран (т.е. Советского Союза, Чехословакии, Болгарии и Югославии). Тексты во второй части по своей тематике были связаны с Польшей и представляли собой краткие сведения, размещаемые в постоянных рубриках: *Политическая, культурная, экономическая хроника*, а также *Обзор славянских книг и журналов*. Регулярно публиковались также отчёты о текущей деятельности комитета. Время от времени появлялась информация о спорте и о современном искусстве. Авторами текстов были прежде всего члены властей комитета. Официально редакция журнала должна была заботиться о том, чтобы материалы на тему отдельных славянских государств каждый год были сходными по своему числу. Однако в действительности большинство текстов посвящалось СССР и польско-советскому сотрудничеству в области культуры. Это были типичные пропагандистские тексты, насыщенные возвышенными слоганами, восхваляющими дружественные отношения с Советским Союзом.

В начале 50-х годов XX века в значительной степени был ограничен международный культурный обмен, который до того времени входил в круг компетенции комитета. Этими вопросами стал заниматься Комитет культурного сотрудничества с зарубежными странами, созданный в июле 1950 г. Причиной такого положения дел стал советско-югославянский конфликт, который непосредственным образом нисповергнул идею славянской общности.